

УДК 159.9

Лантух Ігор Валерійович

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри клінічної неврології, психіатрії та наркології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
e-mail: lantuh.igor@gmail.com
ORCID 0000–0002–0891–2704
[https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1\(47\).145648](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1(47).145648)

**ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПОВЕДІНКОВИХ
МОДЕЛЕЙ ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ СУБ'ЄКТІВ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З РІЗНИМ РІВНЕМ
ОСОБИСТІСНОЇ НАДІЙНОСТІ**

Стаття присвячена розгляду проблеми розвитку особистісної надійності підприємців. Застосовувалися методики: «Особистісний опитувальник морально-правової надійності особистості» (Є. Ю. Стріжов); «Експертна оцінка особистості співробітника» (Б. Г. Бовін); «Копінг-тест» (Р. Лазарус, С. Фолкман, адаптовано Т. Л. Крюковою, О. В. Куфтяк, М. С. Замишляєвою); «Стратегії подолання стресових ситуацій» (С. Хобфолл, адаптовано Н. Є. Водоп'яною, О. С. Старченковою). Вони дозволили дослідити структурно-динамічні та ціннісно-сміслові характеристики особистості підприємців. Також дозволили визначити домінуючі копінг-стратегії, які використовуються підприємцями з метою подолання негативного впливу стрес-факторів, та індивідуальні поведінкові моделі вирішення ситуацій. Ці ситуації можуть призвести до розвитку стресу в професійній діяльності. **Ключові слова:** особистість підприємця, особистісна надійність, підприємницька активність, копінг-стратегія, стрес, суб'єкти підприємницької діяльності, критичні ситуації, адаптація підприємців.

Постановка проблеми. Нестабільне політичне і соціально-економічне становище в країні, реформування усіх сфер життя призводить до зростання психоемоційного навантаження на сучасну людину. Складні життєві ситуації, з якими вона стикається, дедалі частіше не вдається вирішити за короткий час і у звичний спосіб [9]. Закономірність така, що чим вище відповідальність і інтенсивність праці, тим вище психічне напруження і фізіологічне виснаження особистості. Саме тому дослідження стресових ситуацій і способів їх подолання у підприємців особливо значуще у науковому та соціальному контексті [6]. Однією з можливостей збереження продуктивної життєздатності людини є навички подолання критичних ситуацій. В цьому плані підприємництво можна розглядати як одну з форм активного пристосування суспільства до змін в соціальній та економічній сферах. Одними з перших включаються в активне пристосування до вимог мінливої ринкової ситуації, долають ситуації, пов'язані з невизначеністю і необхідністю вибору, прийняття рішень, найбільш підприємливі, ті, хто знаходить можливості змінити себе, своє ставлення до подій, долати критичні ситуації,

які виникають протягом життя [1]. Тобто підприємницька активність може розглядатися як поведінковий компонент розвитку особистісної надійності, який характеризується наявністю в поведінкових моделях просоціальних, конструктивних копінг-стратегій, здійснює регуляцію фахівця своєї поведінки і діяльності відповідно до етичних, моральних, правових норм, нормативно-правових актів відповідно до професійної ролі та соціального статусу. Якісне вирішення професійних завдань можливе за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, попереднього досвіду й наявних ресурсів, а також подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок мінімізації впливу емоційного стану на сприйняття ситуації та вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення до самовладання [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичні ситуації, що виникають в ході підприємницької діяльності, мають величезний вплив на її ефективність та надійність. Інтерес до даної проблеми викликаний великою кількістю стрес-чинників, що виникають в різних аспектах підприємництва. Тому так важливе вивчення у підприємців механізмів подолання стресів та проблемних, кризових ситуацій як чинника, що впливає на надійність всієї їхньої діяльності [5].

Тому сучасний фахівець повинен бути психологічно готовим до активізації власного резерву з метою адаптації до нестабільного ділового середовища: цейтноту, інформаційної війни, невизначеності, в умовах дій на свій страх і ризик, перебуваючи у не ресурсних станах (перевтома, погане самопочуття, професійне вигорання, дискомфорт, емоційне збудження, фрустрація, апатія). До того ж, постійно зростає й ціна фахової помилки суб'єкта, що іноді невіpravно відображається на його здоров'ї, ділових інтересах та кар'єрі [4].

Подолання критичних ситуацій забезпечується мобілізацією особистісних ресурсів, які проявляються в певних формах (стратегіях) поведінки. Характер обраних стратегій подолання критичних життєвих ситуацій значною мірою залежить від соціально-психологічних чинників (особливості життєвого шляху і професійного середовища, соціально-демографічні та особистісні характеристики, життєвий досвід), які визначають індивідуальну своєрідність (стиль) процесу подолання [1].

На основі емпіричного дослідження, проведеного Л. М. Карамушкою, Г. В. Гнускіною, В. М. Івкіним, виявлено, що більше ніж третина підприємців мають високий рівень прояву всіх складових професійного вигорання (емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції особистих досягнень). При цьому найбільш вираженою є така складова професійного вигорання, як редукція особистих досягнень. Виявлено статистично значущий зв'язок між професійним вигоранням та внутрішніми професійними характеристиками підприємців (залученістю до роботи): чим вище залученість підприємців у роботу, тим рівень професійного вигорання є нижчим. Однак при цьому лише третина підприємців мають високий рівень прояву всіх складових залученості в роботу (сила залученості, присвячення та поглинання). Констатовано наявність зв'язку між професійним вигоранням та

зовнішніми професійними характеристиками підприємців. Так, виявлено, що збільшення стажу підприємницької діяльності та досвіду роботи позитивно впливає на зменшення виразності практично всіх складових професійного вигорання. Водночас підвищення робочого навантаження збільшує ймовірність «згортання» контактів підприємців з людьми (підлеглими, клієнтами тощо [11].

Згідно з отриманими О. А. Ковальновою даними, загальними стресчинниками для підприємців виступають «фінансове становище», «проблеми, пов'язані з підлеглими» (звільнення, порушення дисципліни, нерозуміння професійних завдань, брак персоналу, плинність), «переговори з клієнтами», «брак часу» і «перевантаженість справами». Визначені стресчинники призводять до підвищення у підприємців психічної напруги та професійного вигорання за всіма параметрами: емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції професійних досягнень. Але, вочевидь, застосовуючи продуктивні копінг-стратегії, підприємці можуть ефективно впливати на стресори, регулювати свій емоційний стан. Згідно з результатами дослідження, домінуючою копінг-стратегією у подоланні стресу на робочому місці у підприємців є «планування рішення проблеми». «Уникнення», за результатами тестування — стратегія, яку випробовувані використовують рідше за все в професійних стресових ситуаціях. У робочій ситуації вони націлені на результат, вирішення проблеми, спрямовують свої зусилля, перш за все, на подальший розвиток і функціонування організації [6].

Специфіка подолання стресу у підприємців, на думку О. А. Ковальнової, пов'язана із застосуванням особливих копінг-стратегій, які можуть бути спрямовані як безпосередньо на розвиток бізнесу (наприклад, планування та відкриття нових напрямків), так і на розвиток особистості самого підприємця (громадська та благодійна діяльність, творче самовираження, заняття екстремальними видами спорту) [7].

Мета статті: висвітлити та обґрунтувати результати емпіричного дослідження особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності. Завдання дослідження: розробити комплекс психодіагностичних методів емпіричного дослідження надійності суб'єктів підприємницької діяльності; дослідити специфічні особливості домінуючих копінг-стратегій, які використовуються підприємцями з метою подолання негативного впливу стрес-факторів та індивідуальних поведінкових моделей вирішення ситуацій, що можуть призвести до розвитку стресу в професійній діяльності особистості з різним рівнем надійності.

Результати дослідження. Для проведення порівняльного аналізу вибірку досліджуваних підприємців було розділено на три групи осіб (з оптимальним, достатнім та низьким рівнем особистісної надійності) за такими критеріями: результати тестування за методикою «Особистісний опитувальник морально-правової надійності особистості» (Є. Ю. Стріжов) [10], анкетною «Експертна оцінка особистості співробітника» (Б. Г. Бовін) [2]; суб'єктивний професійний досвід; розвиненість професійно важливих якостей; стаж роботи за фахом та особистісні якості; результати практичної діяльності.

Анкета «Експертна оцінка особистості співробітника» Б. Г. Бовіна побудована на основі методу полярних груп (формування набору діад полярних особистісних характеристик), містить 55 біполярних конструктів, один з полюсів кожного з них представлений однією з характеристик найбільш успішних професіоналів, а інший — прямим або непрямим опозитом. Експертами виступили 15 керівників спілок та асоціацій підприємців України зі стажем роботи на керівній посаді не менше 5 років, у підпорядкуванні яких знаходиться не менше 30 співробітників.

Підсумкова експертна оцінка досліджуваних проводилася шляхом інтеграції та усереднення отриманих оцінок у відповідності з ключами методики за сімома факторами (шкалами), що досить точно описує структуру поведінкових характеристик надійності підприємців: «Рівень професіоналізму» (21 характеристика «цілеспрямованість», «здатність до роботи з людьми», «здатність до інтенсивної роботи», «впевненість в собі», «надійність», «знання справи», «кмітливість» та ін.); «Конфліктність» (9 характеристик); «Лідерство» (8 характеристик); «Фізичний розвиток» (6 характеристик); «Моральні якості» (10 характеристик); «Самоконтроль» (4 характеристики); «Інтелектуальність» (3 характеристики). Індивідуальний «профіль» кожного випробовуваного був представлений ієрархією усереднених зважених експертних оцінок факторів (шкалами) професійної успішності й вербально вираженим висновком експерта про надійність особистості: «оптимальний рівень надійності» (значення не менше ніж за 5 шкалами перевищують 50 % максимально можливого результату за шкалою); «достатній рівень надійності» (перевищення 50 % результату за 3–4 шкалами) і «низький рівень надійності» [2].

У 1 групу — оптимальний рівень особистісної надійності — увійшли 147 осіб у віці від 21 до 38 років. Стаж підприємницької діяльності становить від 2 до 10 років. Рівень морально-правової надійності високий. Дотримуються традиційних моральних цінностей, прагнуть жити по правді і совісті; враховують і застосовують традиційні моральні норми в своїй поведінці; визнають свою особисту відповідальність перед іншими людьми за дотримання моральних норм; розуміють необхідність дотримуватися цих норм; стійкі до норм егоїстичної, прагматичної і кримінальної моралі. При оцінці результатів своєї діяльності категорії «праця» і «гроші» застосовуються в тісному зв'язку з категорією справедливості. Наднормативна активність вважається цілком звичайним ставленням до праці.

У 2 групу — достатній рівень особистісної надійності — увійшли 152 особи від 20 до 40 років. Стаж підприємницької діяльності становить від 2 до 12 років. Середній рівень морально-правової надійності. Сталою й осмисленою системою моральних цінностей назвати не можна. Дотримуються їх, головним чином, під впливом соціального оточення і контролю керівників. Можуть обмежувати свою поведінку, якщо вона може завдати шкоди іншим людям. Моральні поняття і норми в структурі менталітету не осмислені і не перевірені на практиці, вони існують у свідомості у формі соціальних стереотипів і емоційних переживань. Відповідальність за

аморальну поведінку визнається умовно, моральні норми при обґрунтуванні своїх вчинків застосовуються обмежено. Терпиме пасивно-схвальне ставлення до обману, шахрайства. Моральна і правова оцінка шахрайства не надається. Морально-правова сутність шахрайства не усвідомлюється. Є затримки в моральній і правовій соціалізації. У свідомості виявляється конфлікт між традиційними моральними цінностями і універсальними цінностями індивідуалізму і прагматизму.

До 3 групи — знижений рівень особистісної надійності — увійшли 149 осіб у віці від 21 до 33 років. Стаж підприємницької діяльності становить від 1 до 9 років. Низький рівень моральної надійності, який можна віднести до прагматичної стадії розвитку особистості, характерними ознаками якого є: зміст моральних цінностей, індивідуалізм, прагматизм. Вищими цінностями є гроші, приватна власність, особиста свобода і матеріальний успіх. Ця категорія працівників відрізняється готовністю до ризику, спритністю і гнучкістю саморегуляції, розвиненою мотивацією досягнення успіху. Сенс етичних понять «чесність», «справедливість», «гідність» має абстрактний характер і з особистими інтересами не перетинається. Помічено інверсію особистісних сенсів моральних цінностей в бік прагматизму й індивідуалізму, тому межі застосування моральних норм чесності і справедливості свідомо обмежуються, висуваються особисті вигідні умови їх дотримання.

Для вивчення індивідуальних поведінкових моделей вирішення ситуацій, що можуть призвести до розвитку стресу в професійній діяльності серед суб'єктів підприємницької діяльності з різним рівнем особистісної надійності, нами була використана методика «Стратегії подолання стресових ситуацій» (С. Хобфолл, адаптована Н. Є. Водоп'яною, О. С. Старченковою) [3].

При розгляді особливостей частоти обрання моделей стрес-долаючої поведінки фахівцями з різним рівнем надійності нами були отримані наступні результати (див. табл. 1).

Таблиця 1

Модель подолання стресових ситуацій досліджуваними з різним рівнем надійності за методикою «Стратегії подолання стресових ситуацій» (С. Хобфолл, адаптована Н. Є. Водоп'яною, О. С. Старченковою), у %

Модель подолання (дії)	Стратегія подолання	1 група	2 група	3 група
Асертивні дії	Активна	16,4	15,6	11,2
Імпульсивні дії	Пряма	8,6	11,2	15,7
Агресивні дії	Асоціальна	2,4	3,7	5,9
Обережні дії	Пасивна	11,9	12,5	15,6
Асоціальні дії	Асоціальна	0,0	2,3	4,2
Пошук соціальної підтримки	Просоціальна	19,5	15,8	9,5
Маніпулятивні дії	Непряма	6,8	8,4	13,5
Вступ у соціальний контакт	Просоціальна	24,9	19,7	12,3
Уникання	Пасивна	9,5	10,8	12,1

Примітка: відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$.

Для представників першої та другої групи провідними моделями подолання стресових ситуацій є «вступ у соціальний контакт», 24,9 % та 19,7 % відповідно. Вступ у соціальний контакт застосовується даною категорією досліджуваних для того, щоб спільними зусиллями з іншими більш ефективно вирішити критичну ситуацію. Для представників цих груп характерне і прагнення поділитися своїми переживаннями з іншими людьми, обговорити з ними ситуацію, знайти у них співчуття і розуміння.

Також ключовою копінг-стратегією для першої групи є модель «пошук соціальної підтримки»: 19,5 % досліджуваних. Пошук соціальної підтримки в стресових ситуаціях обумовлений, перш за все, прагненням особистості поділитися своїми переживаннями з іншими людьми, обговорити з ними питання про становище, знайти у них співчуття і розуміння.

Серед підприємців, що склали контингент другої групи, також, як і для першої групи, є притаманним обрання в якості основної стратегії подолання стресової ситуації «пошук соціальної підтримки» — 15,8 % та «асертивні дії» — 15,6 %. Тобто для підприємців є характерним активно і послідовно відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої цілі і наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих, їх права, волю та при цьому не жертвувати собою, оберегати свою особистість від зовнішнього негативного впливу.

Було встановлено, що досліджуваним 3 групи більш властива така модель стрес-долаючої поведінки як «імпульсивні дії» (15,7 %) та «обережні дії» (15,6 %), що свідчить про схильність діяти за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій, без попереднього обмірковування своїх вчинків, зважування всіх «за» і «проти» і прийняття найбільш доцільних і обґрунтованих рішень. Також властиве тривале міркування і ретельне зважування всіх можливих варіантів рішень, прагнення уникати ризику, нічого не приймати на віру, довго готуватися у важких ситуаціях, перш ніж діяти.

Таким чином, можна констатувати, що для представників третьої групи модель подолання стресових ситуацій знаходиться в площині бінарних характеристик стратегій прямої і непрямої дії: з одного боку, вона відображає зусилля для вирішення своїх проблем безпосередньо респондентом, а з іншого — має місце вирішення своїх проблем за допомогою і за рахунок інших людей.

Для представників другої та першої групи застосовуються переважно просоціальні копінг-стратегії, більшою мірою індивіди, домагаючись своєї мети, котрі діють в рамках правил соціальної взаємодії. Наявність в поведінкових моделях просоціальних копінг-стратегій обумовлює ефективність діяльності у системі «людина — людина», адже багато життєвих стресорів є міжособистісними, навіть індивідуальні зусилля з подолання мають потенційні соціальні наслідки, дія подолання часто вимагає взаємодії з іншими людьми.

З метою доповнення та уточнення отриманих даних нами було використано додатковий метод визначення поведінкових реакцій на дію стресових факторів «Копінг-тест» (Р. Лазарус, С. Фолкман, адаптований Т. Л. Крю-

ковою, О. В. Куфтяк, М. С. Замишляєвою) [8], методика спрямована на визначення домінуючих копінг-стратегій, які використовуються особистістю з метою подолання негативного впливу стрес-факторів (табл. 2).

Таблиця 2

Виразність типів реакцій на дію стресорів у досліджуваних з різним рівнем надійності за методикою «Копінг-тест» (Р. Лазарус, С. Фолкман, адаптована Т. Л. Крюковою, О. В. Куфтяк, М. С. Замишляєвою), у %

Тип копінгу	1 група	2 група	3 група
Дистанціювання	4,8	9,7	21,2
Самоконтроль	21,9	15,3	12,3
Пошук соціальної підтримки	16,4	14,1	10,6
Прийняття відповідальності	13,1	18,7	9,7
Уникнення	4,5	6,9	21,3
Конфронтаційний копінг	1,2	3,4	7,4
Планування	22,4	13,7	6,0
Позитивна переоцінка	15,7	18,2	11,5

Примітка: відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p < 0,05$.

Аналіз отриманих результатів дозволяє провести порівняльний аналіз особливостей використання копінг-стратегій у групах з різним рівнем надійності.

Домінуючими типами реакцій на дію стресорів серед представників першої групи є «самоконтроль» — 21,9 % та «планування» — 22,4 %, що знаходить свій прояв у подоланні проблем за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду і наявних ресурсів, а також подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямованого утиску і стримування емоцій, мінімізації їх впливу на сприйняття ситуації та вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення до самовладання.

Для досліджуваних, які увійшли до другої групи, ключовими типами реакцій на дію стресорів є «прийняття відповідальності» — 18,7 % та «позитивна переоцінка» — 18,2 %. Для них характерним є подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок її позитивного переосмислення, розгляду її як стимулу для особистісного зростання. Характерна орієнтованість на надособистісне, філософське осмислення проблемної ситуації, включення її в більш широкий контекст роботи особистості над саморозвитком. Ще однією із характерних ознак стрес-долаючої поведінки є визнання підприємцями своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її рішення, у ряді випадків з виразним компонентом самокритики і самозвинувачення. Прояв даної стратегії у поведінці може призводити до невинуватого самокритики і самобичування, переживання почуття провини та хронічної незадоволеності собою.

Так, для фахівців третьої групи більш властивим є використання таких стилів і стратегій свідомої соціальної поведінки, з подолання життєвих

труднощів як «дистанціювання» — 21,2 % та «уникнення» — 21,3 %. Тобто в ситуаціях стресу підприємці цієї групи схильні створювати суб'єктивні версії та застосовувати когнітивні зусилля з метою відокремитися від травмуючої ситуації і зменшити її значущість. Також шляхом подолання стресу можуть використовуватись спроби забути або проігнорувати ситуацію, або знайти в ній щось позитивне. При цьому обмірковані прагнення і поведінкові зусилля, спрямовані на уникнення проблеми, виявляються в спробах поліпшення свого самопочуття шляхом негативної поведінки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Для представників першої групи провідними моделями подолання стресових ситуацій є «вступ у соціальний контакт», домінуючими типами реакцій на дію стресорів є «самоконтроль» та «планування». Перераховані копінг-стратегії припускають, по-перше, когнітивну активність, спрямовану на уявлення та осмислення можливих кроків з подолання стресової ситуації, а крім того, активні, прямі дії для вирішення важкої ситуації та формування ресурсів для досягнення поставлених цілей. Подібні проблемно-орієнтовані копінг-стратегії є більш продуктивними, оскільки вони позитивно пов'язані з адаптацією, ефективністю діяльності і здоров'ям особистості. Можна констатувати, що для представників першої групи властивим є використання конструктивних механізмів, типів, допінгів.

Для представників другої групи властивим є використання умовно конструктивних і для третьої — неконструктивних механізмів, типів, допінгів. У соціально-професійному плані конструктивне подолання має зв'язок з просоціальною спрямованістю підприємницької діяльності, яка обумовлена характерними для підприємців орієнтаціями на служіння, інтеграцію стилів життя і пов'язана з використанням у процесі подолання конструктивних стратегій (пошук соціальної підтримки і вступ у соціальний контакт).

Використання особистісного підходу стосовно проблеми розвитку надійності призводить до розуміння того, що досліджуваний феномен являє собою не пасивну інтеграцію впливу зовнішніх і внутрішніх умов існування, а є результатом акумуляції способів досягнення мети, адаптивних можливостей і розширення репертуару стратегій поведінки подолання критичних ситуацій, які сформувалися у суб'єктів підприємницької діяльності в процесі професійної і особистісної самореалізації.

Перспектива подальшого дослідження буде полягати у пошуку подальших шляхів адаптивних можливостей і розширення репертуару стратегій поведінки подолання критичних ситуацій, які сформувалися у суб'єктів підприємницької діяльності в процесі професійної і особистісної самореалізації.

Список використаних джерел і літератури

1. Бергис Т. А. Социально-психологические факторы преодоления критических жизненных ситуаций женщинами-предпринимателями: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Т. А. Бергис. — С.-Петербург, 2012. — 24 с.
2. Бовин Б. Г. Информативность экспертных оценок и самооценок в задачах профессиональной психодиагностики / Б. Г. Бовин, А. Н. Лебедев, Т. И. Литвинова, А. М. Раков // Вестник Томского государственного педагогического университета. — 2007. — № 10 (73). — С. 81–88.
3. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса: [стресс-менеджмент] / Н. Е. Водопьянова. — Санкт-Петербург: Питер, 2009. — 336 с.
4. Герасіна С. В. Методи підтримки працездатності і стресостійкості ділової людини / С. В. Герасіна // Наука і освіта: наук.-практ. журн. Південноукраїнського НПУ ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2016. — № 2–3. — С. 115–121.
5. Ермолаева А. Ю. Особенности копинг-стратегий малых предпринимателей торгового бизнеса / А. Ю. Ермолаева, А. И. Фукин // International Research Journal: международный научно-исследовательский журнал. — Екатеринбург, 2016. — № 5(47), часть 6. — С. 143–145.
6. Ковалёва О. А. Стресс-факторы и стратегии совладания с ними у предпринимателей и топ-менеджеров / О. А. Ковалёва // Психология стресса и совладающего поведения: материалы III Междунар. науч.-практ. конф, 26–28 сент. 2013 г.: тезисы докл. — Кострома, 2013. — Т. 2. — С. 107–109.
7. Ковалёва О. А. Связь эмоционального интеллекта со стратегиями совладающего поведения предпринимателей и топ-менеджеров / О. А. Ковалёва // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. — Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2015. — Т. 21. — С. 125–129.
8. Крюкова Т. Л. Адаптация методик, изучение совладающего поведения Way of Coping Questionnaire (Опросник способов совладания Р. Лазаруса и С. Фолкмана) / Т. Л. Крюкова, Е. В. Куфтяк, М. С. Замышляева // Психология и практика: сборник научных трудов. Вып. 4 / под ред. Крюковой Т. Л., Хазовой С. А. — Кострома: РЦОИ «ЭКСПЕРТ — ЕГЭ», 2005. — С. 171–190.
9. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01 / Родіна Наталія Вікторівна; Київський нац. ун-т імені Т. Г. Шевченка. — К., 2013. — 504 с.
10. Стрижов Е. Ю. Нравственно-психологические детерминанты мошенничества: дис. ... д-ра психол. н.: 19.00.06 / Стрижов Евгений Юрьевич. — М.: Акад. упр. МВД РФ, 2011. — 400 с.
11. Karamushka L. M. Occupational burnout: the relationships with internal and external professional characteristics of businessmen / L. M. Karamushka, G. V. Gnuskina, V. M. Ivkin // Організаційна психологія. Економічна психологія. — 2016. — № 2–3(5–6). — С. 74–80.
12. Maleev D. The use of moral-psychological approach to the problem of development of the professional reliability of personality. Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools. — 2014. — № 1(1). — P. 85–102. — Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/145>.

REFERENCES

1. Bergis T. A. (2012) *Sotsialno-psihologicheskie faktoryi preodoleniya kriticheskikh zhiznennykh situatsiy zhenschinami-predprinimatel'nyami* [Socio-psychological factors of overcoming critical life situations by women entrepreneurs]. SPb.: S.-Peterb. gos. un-t [in Russian]
2. Bovin B. G. (2007) *Informativnost' ekspertnykh otsenok i samootsenok v zadachah professional'noy psikhodiagnostiki* [Informativeness of expert assessments and self-assessments in the problems of professional psychodiagnostics] Tomsk: Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. [in Russian]
3. Vodopyanova N. E. (2009) *Psikhodiagnostika stressa: [stress-menedzhment]* [Psychodiagnostics of stress: [stress-management]]. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian]
4. Herasina S. V. (2016) *Metody pidtrymky pratsездatnosti i stresostiikosti dilovoi liudyny* [Methods of maintenance of work capacity and stress resistance of a business person] Odessa:

- Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurn. Pivdenoukrajinskoho NPU im. K. D. Ushynskoho. [in Ukrainian]
5. Ermolaeva A. Yu. & Fukin A. I. (2016) *Osobennosti koping-strategiy mal'yx predprinimatelej torgovogo biznesa [Features of coping strategies of small business entrepreneurs]*. Ekaterinburg: Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal «International Research Journal» [in Russian]
 6. Kovaljova O. A. (2013) *Stress-factory i strategii sovladanija s nimi u predprinimatelej i top-menedzherov [Stress factors and coping strategies with entrepreneurs and top managers]* Kostroma: KGU im. N. A. Nekrasova. [in Russian]
 7. Kovaljova O. A. (2015) *Svjaz' jemocional'nogo intellekta so strategijami sovladajushhego povedenija predprinimatelej i top-menedzherov [Relationship of emotional intelligence with strategies of coping behavior of entrepreneurs and top managers]* Kostroma: KGU im. N. A. Nekrasova. [in Russian]
 8. Krjukova T. L. (2005) *Adaptacija metodik, izuchenie sovladajushhego povedenija Way of Coping Questionnaire (Oprosnik sposobov sovladanija R. Lazarusa i S. Folkmana) [Adaptation of methods, studying coping behavior Way of Coping Questionnaire (Questionnaire of methods of copulation of R. Lazarus and S. Folkman)]* Kostroma: RCOI «JeKSPERT — EGJe» [in Russian]
 9. Rodina N. V. (2013) *Psykhologiiia koping-povedinky: systemne modeliuвання: dys. ... dokt. psyhol. nauk: 19.00.01 [Psychology of Coping Behavior: System Simulation]* Kyiv: Kyivskiy nats. un-t imeni T. H. Shevchenka. [in Ukrainian]
 10. Strizhov E. Ju. (2011) *Nravstvenno-psihologicheskie determinanty moshennichestva: dis... d-ra psihol. n.: 19.00.06 [Moral and psychological determinants of fraud]* Moscow.: Akad. upr. MVD RF. [in Russian]
 11. Karamushka, L. M.. (2016) *Occupational burnout: the relationships with internal and external professional characteristics of businessmen Organizacijna psihologija. Ekonomichna psihologija.*
 12. Maleev D. (2014) *The use of moral-psychological approach to the problem of development of the professional reliability of personality. Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools..* Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/145>.

Лантух Игорь Валерьевич

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры клинической неврологии, психиатрии и наркологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

ИССЛЕДОВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРЕССОВЫХ СИТУАЦИЙ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ЛИЧНОСТНОЙ НАДЕЖНОСТИ

Резюме

Статья посвящена рассмотрению проблемы развития личностной надёжности предпринимателей. Применялись методики: «Личностный опросник морально-правовой надёжности личности» (Е. Ю. Стрижов); «Экспертная оценка личности сотрудника» (Б. Г. Бовин); «Копинг-тест» (Р. Лазарус, С. Фолкман, адаптирован Т. Л. Крюковой, О. В. Куфтяк, М. С. Замышляевой); «Стратегия преодоления стрессовых ситуаций» (С. Хобфолл, адаптирована Н. Е. Водопьяновой, О. С. Старченковой). Они позволили исследовать структурно-динамические и ценностно-смысловые характеристики личности предпринимателей. Также позволили определить доминирующие копинг-стратегии, которые используются предпринимателями с целью преодоления негативного влияния стресс-факторов, и индивидуальные поведенче-

ские модели решения ситуаций. Эти ситуации могут привести к развитию стресса в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: личность предпринимателя, личностная надёжность, предпринимательская активность, копинг-стратегия, стресс, субъекты предпринимательской деятельности, критические ситуации, адаптация предпринимателя.

Lantukh I. V.

Ph.D in Economics, Associate Professor of Department of Clinical Neurology, Psychiatry and Narcology V. N. Karazin Kharkiv National University

RESEARCH OF PERSONAL BEHAVIOR MODEL TO OVERCOME STRESSFUL SITUATIONS OF SUBJECTS OF ENTERPRISE ACTIVITY WITH DIFFERENT LEVEL OF PERSONAL RELIABILITY

Abstract

The article is devoted to consideration of the problem of development of personal reliability of entrepreneurs. Application of methods: «Personality questionnaire on moral and legal reliability of the person» (E. Yu. Strizhov); Expert assessment of the employee's personality (B. G. Bovin); «Coping Test» (R. Lazarus, S. Volkman, adapted by T. L. Kryukova, O. V. Kufiyak, M. S. Zamyshlyayeva); «Strategies to Overcome Stress Situations» (S. Hobfoll, adapted by N. E. Vodopyanova, O. S. Starchenkova) allowed to obtain the following results: a) for representatives of the group of the optimal level of personal reliability, the leading models of overcoming stressful situations are «coming into social contact», dominant types of reactions to the action of stressors are «self-control» and «planning»; b) it is characteristic for representatives of the group of sufficient level of personal reliability to use relatively constructive and for the group of undervalued level of personal reliability — non-constructive mechanisms, types, coping. Professionally, constructive overcoming has a link with the pro-social orientation of entrepreneurial activity, which is due to orientation towards service, integration of lifestyles and deals with the use of constructive strategies in the process of overcoming them; c) the use of a personal approach to the problem of development of reliability leads to an understanding that the phenomenon under study is not a passive integration of the influence of external and internal conditions of existence, but is the result of accumulation of ways to achieve the goal, adaptive capabilities and expansion of the repertoire behaviour strategies to overcome critical situations in the subjects of enterprise activity in the process of self-realization.

Key words: entrepreneur personality, personal reliability, enterprise activity, coping strategy, stress, subjects of enterprise activity, critical situations, adaptation of entrepreneurs.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018